

Frigga Haug

DIALEKTISK TEORI OG

EMPIRISK METODIK

I

Jeg vil gerne knytte an til den diskussion om forholdet mellem teori og empiri, der har bestemt de teoretiske kontroverser i socialvidenskaberne siden slutningen af 50'erne og blev kendt under navnet "positivismestriden". Den blev fremført som en strid mellem marxisme og positivisme, hvor Adorno og Habermas optrådte som de mest prominente repræsentanter på den historiske materialismes side, Popper og Albert på positivisternes side.

Den drejede sig essentielt om, hvordan man kan udforske virkeligheden. Frankfurterrepræsentanternes "kritiske teori" frakendte positivisternes enhver mulighed for at kunne erkende virkelighed med deres metoder, mens positivisternes som modangreb kritiserede Frankfurterskolen for, at de overhovedet aldrig nogensinde kunne nå frem til at beskæftige sig med virkelighed med de fordringer og teorier, de havde opstillet.

Positivismestriden efterlod et indtryk af en konkurrence mellem to alternative teorier, der dog ikke engang endnu var nået frem til at beskæftige sig med selve genstanden for deres kontrovers, med

spørgsmål om dataindsamlingsmetoder, hvad bl. a. Dahrendorf klagede over. Men en sådan vurdering er utvivlsomt for forhastet. Især i Adornos bidrag kan man finde nogle, ganske vist aforistiske, men alligevel orienterende bemærkninger om de traditionelle dataindsamlings- og bearbejdningsmetoder, der karakteriseres som instrumenter, der øver vold mod virkeligheden. (Dette vender jeg tilbage til). Disse udsagn overlejres ganske vist hos Adorno af hans fremherskende tanke om, at de fakta, som man kan undersøge empirisk, ikke alene skulle være blotte fremtrædelser for et usynligt væsen, og dermed altså vildledende, men at de derudover alle er blevet ordnet ind lige som jernfilspåner i de senkapitalistiske forholdsformerende kraftfelt. Hvis man udforskede dem empirisk i denne orden, ville de dermed indvundne data blot bidrage til yderligere at befæste de samfundsmæssige forhold, der har skabt dem.

I øvrigt kom den omtrent samtidige amerikanske debat om socialvidenskabernes metode, der udspandt sig omkring Schütz og Garfinkel, og hvis resultater vel blev skarpest formuleret af Cicourel, på den ene side til det klare resultat, at de eksisterende formaliserede metoder ikke svarede til samfunds kompleksitetsgrad. På den anden side erklærede Cicourel - i lighed med Adorno - at de statistiske metoder var et resultat af bureaukratiseringen og som sådanne bidrog til yderligere at befæste de bureaukratiske strukturer.

Mens Adorno efterlader det indtryk, at fordi væsenet forårsager, at fremtrædelserne er ordnet på en specifik måde, er empirisk undersøgelse umulig, og derfor må man under påberåbelse af "totaliteten" tilbagevise spørgsmålet om metoder for en historisk-materialistisk tilgang, så reagerer Habermas på denne "frankfurter totalitet". som Albert ironiserende foreholder ham (Adorno m.fl. 1969. s.198ff) ved at give afkald på overhovedet at problematisere de positivistiske metoder (ibid, s.236). Det er ikke dem, der skal fornys eller forkastes. For ham drejer det sig kun om at få anerkendt, at man inddrager nogle supplerende elementer fra den førvidenskabeligt akkumulerede erfaring, når man skal bedømme sociale fænomener (ibid, s.246).

Tilhørerne og læserne af disse videnskabsteoretiske diskussio-

ner, der til dels blev ført ved offentlige møder, var næppe kloge-re ved afslutningen, end før de begyndte. Man fik bekræftet sin forhåndsantagelse om, at marxisterne, som frankfurterforskerne gjalddt som repræsentanter for, ganske vist skitserede en omfattende samfundsteori, men i al fald ikke ville eller kunne arbejde empirisk. Anvisningerne på eksakt empirisk videnskab måtte man altså hente i positivisternes lejr. Dette historiske resumé har bevaret sin gyldighed frem til idag. Dermed fører det os tilbage til det spørgsmål, der oprindeligt dannede udgangspunkt for den såkaldte positivismestrid, og hvis besvarelse jeg gerne vil bidrage til i det følgende: Behøver en historisk-materialistisk socialvidenskab sin egen metode til dataindsamling og -bearbejdning? Eller omvendt: Er de traditionelle metoder i socialvidenskaberne adækvate som instrumenter for en socialvidenskab, der går historisk-materialistisk til værks?

11

Et entydigt svar skulle være til at finde dér, hvor marxistisk samfundsteori og empiri helt officielt forekommer sammen: i de metodologiske overvejelser over empirisk socialforskning i de socialistiske lande.

Efter at have gennemlæst især de håndbøger og forskningsrapporter, der er publiceret i DDR - af sproglige grunde var andre ikke tilgængelige for mig - bestyrkes den mistanke, som man slår til lyd for fra positivistisk side, at hvad angår sammenhængen mellem empiri og historisk-materialistisk teori drejer problemet sig først og fremmest om et anerkendelsesspørgsmål. Efter deres mange stærke ord om de positivistiske metoders ideologiske, herkedsbevarende karakter i den borgerlige socialforskning og en forsikring om, at deres egne undersøgelser i modsætning hertil er gået ud fra marxistisk-leninistiske grundantagelser, følger redegørelser for metoder, som alle sammen kunne stamme fra Rene Kög-nigs håndbog om empirisk socialforskning, - ja, som delvis også eksplicit gør det.

Det må også undre, at begreber, der er blevet udviklet i den positivistiske teori, uden videre bliver anbefalet. Der tales fx om "imperative" og "indikative" udsagn (Berger og Jetzschmann 1973, s.55f), "hypoteser" forkastes til fordel for "modhypoteser", efter at den dertil hørende "signifikanstest" var blevet gennemført (Vetter i Friedrich og Hennig 1975, s.764ff). En forfatter kritiserer den borgerlige socialforskning for, at den går fejl af væsenet i de fremtrædelser, den observerer, men foreslår selv i tilslutning til en sovjetisk kilde, at man af metodologiske grunde må hævde, at de fænomener, der måles, er det menneskelige væsen (Vetter op cit, s.761 fn). Supplerende foreslås det at undersøge "væsenet" på en sådan måde, at "det uvæsentlige" bliver skilt fra (ibid, s.762). Formuleringen forekommer tautologisk. Tautologien skyldes den foreslåede fremgangsmåde, at man skal afgøre, hvad der er uvæsentligt ved hjælp af en hyppighedsfordeling. I en anden håndbog foreslås det, at man skal komme frem til det almene, man søger, ved at ordne data. Positivisternes kritiseres for at besidde en teori om "løsrevne enkeltfremtrædelser" (Berger og Jetzschmann 1973, s.22f). Man får imidlertid ikke meget at vide om den sammenhæng, der da iflg modsætningens logik skulle være marxisternes teori. Der er et kvalitativt spring mellem empiri og teori, hedder det, som det gælder om at overvinde ved tolkning (ibid, s.19). Hvad angår kritik af metoder, hvor forskerne holdt sig til en meget citeret sætning af Kurt Hager (Stoljarow 1966, s.43)¹⁾, bliver den i princippet reduceret til et spørgsmål om at anerkende den rigtige teori til tolkning af data. Efter at have ført en metododebat i tresserne (jvf Haug, F. 1969; Koch, U. 1976) synes man nu at være blevet enige om at anbefale den positivistiske socialforsknings gangse metoder, til nød forsynet med yderligere vurderinger som: E. Scheuch's skaleringsmetoder er særligt anbefalelsesværdige pga at de kan matematiseres særlig godt (Berger og Jetzschmann 1973, s.76)²⁾.

Den indifferens mht metoder, der blev resultatet, er utvivlsomt et fremskridt inden for den socialforskning, som praktiseres i de socialistiske lande, i forhold til den tidligere antagelse om en "proletarisk videnskab", der uundgåeligt resulterede i u-

virksomhed, så længe en sådan endnu ikke var blevet udviklet. Efter at vi har studeret den marxistiske socialforskning står vi, udover med en opfordring til at reflektere over den besynderlige overtagelse af positivistiske begreber, efter at man først havde fordømt den positivistiske teori, tilbage med det spørgsmål: Er det rigtigt, at metoderne er indifferente, slet og ret instrumenter for enhver praksis?

III

Forsynet med en anbefaling om så at sige uafhængigt af vor teori at gå ind for de metoder, den positivistiske videnskab foreslår, vender vi os nu mod selve disse metoder eller rettere: mod deres anvendelse indenfor et område af socialforskningen. - Jeg forudsætter det alment bekendt, at de omstridte metoder er matematisk-statistiske fremgangsmåder, som gør det muligt at beregne mængden af undersøgelsesobjekter, en observations sandsynlighed i en given fordeling, spredningen omkring en gennemsnitsværdi etc i matematisk afledte formler. bl a med begreber som repræsentativitet, signifikans, varians, osv. - Frankfurterskolens protester i positivismestriden rettede sig først og fremmest mod det legitime i overhovedet at anvende statistiske metoder til erkendelse af virkelighed. De efterlod imidlertid empirikerne uden noget som helst alternativ eller anbefalede dem endog, ligesom Habermas til sidst gjorde, efter forudgående teoretisk refleksion og inddragelse af subjektive erfaringer, at benytte de tidligere anklagede instrumenter, som om selve tvivlen allerede havde ændret dem. Denne anbefaling blev støttet af videnskabsfolkene fra DDR og accepteres selvfølgelig af Forbundsrepublikkens empirikere, i det omfang de overhovedet beskæftiger sig med sådanne spørgsmål.

Et blik ind i de socialvidenskabelige forskeres værksted skulle egentlig kunne dokumentere metodernes ydeevne mht at kunne nå den tilstræbte erkendelse:

En næsten fuldstændig efterprøvning af de eksisterende empiriske undersøgelser om automatiseringens følger for de arbejdende

(ca 70) viser, hvordan forskerne indenfor dette område eksplicit anerkender de gængse statistiske metoder, men yderst ubekymrede unddrager sig de krav, som disse metoder stiller til undersøgelserne. De færreste undersøgelser tager højde for repræsentativitetsregler - hvor det skete, var resultaterne særligt magre. I nogle undersøgelser hævder man simpelthen en repræsentativitet, uden at det kan kontrolleres, at udvalget på nogen måde lever op til kriterierne. De fleste unddrager sig et sådant krav ved at henvise til forskningsgenstandens kompleksitet, dens uudforsketthed, den nødvendige forskningsøkonomi mht tid og penge eller ved den lakoniske positive konstatering, at de foretrak en "kvalitativ analyse" af deres genstand. Endnu sjældnere anvender man statistiske prøvemethoder, matematisk-statistiske beregninger. Man opfatter ikke engang den generelle tilbageholdenhed hermed som problematisk. Således mødes den stadige forfinelse af de statistiske regnemethoder med en udstrakt manglende interesse hos netop de forskere, som iflg deres egen selvforståelse helt igennem er fortalere for de matematisk-statistiske metoder. I praksis ignorerer de disse metoder.

IV

Her kunne det være berettiget at indvende, at undersøgelserne over automatiseringens følger - ligesom i det hele taget alle undersøgelser over sociale processer - faktisk er for "komplekse" eller "differentierede" for de matematisk-statistiske metoder, der har vist deres styrke over for helt andre genstande. Lad os spørge statistikerne selv, hvilke anvendelsesområder de finder egnede for deres metoder. Fx giver Neurath følgende eksempel til anskueliggørelse af metoderne og demonstration af deres ydelse under sin diskussion af spredning og variationskoefficienter:

"I et arbejde om forskelle mellem forskellige grupper af mennesker sammenligner G M Morant legemestørrelserne hos Kongo pygmæer, der hører til de mindste menneskegrupper og sudanesiske dinkaer, der hører til de største (Neurath 1974, s.52f).

Han kom til dette resultat:

"Skønt gennemsnittene og også standardafvigelse adskiller sig betragteligt fra hinanden, varierer de meget små pygmæer relativt til deres gennemsnitsstørrelse åbenbart ca lige så meget fra hinanden som de meget store dinkaer." (ibid).

Når man vil opnå et sådant resultat, behøver man næppe først beviser på de statistiske metoders ydeevne. Overensstemmelsen mellem metode og resultat er tvingende på en sådan måde, at man kan gå hen og glemme at rejse tvivl om meningen med den tilgrundliggende problemstilling for den socialvidenskabelige erkendelse. Det samme gælder for de matematiske metoder, hvormed man kan udregne - nogle gange med flere decimalers nøjagtighed -, hvor stor spredningen omkring gennemsnitsalderen på 42 år er i en tilfældig stikprøve af mennesker. Ubegribeligheden over sådanne metoder og resultater³⁾ har rettet sig mod den uoverensstemmelse, der er mellem disse datas nøjagtighed og deres udsagnskraft. Det udløste, fx i USA, en debat om subjektiv tidsoplevelse og subjektive betydninger af størrelse, antal etc og førte endelig - som hos Schütz - til en forestilling om, at det eneste meningsfulde i grunden er at psykologisere sociologien for at slippe ud af disse tallandskabers ufrugtbarhed (jvf bl a Schütz og Luckmann 1975).

Bag ubegribeligheden gemmer sig den indsigt, som Cicourel formulerede, at de statistiske metoder relaterer sig til nogle kvantificerbare egenskaber ved objekterne, som man på forhånd har tilskrevet dem for derpå at kunne måle dem, som fx meter, år eller time, etc. De er udvendige i forhold til selve objekterne, er det sammenlignende tredje, som ser bort fra enhver specifik kvalitet, ligesom pengene fra tingenes brugsværdi. De siger ganske vist ikke ingenting om objekterne, men kun det uspecifikke. De relaterer sig til en bestemt form for praktisk omgang med objekterne. Således kan det fx være af betydning for en skjortefabrikant, hvilket gennemsnitsomfang halse har, så han kan fastlægge sine kvantiteter rigtigt. Disse statistiske metoder er altså af stor betydning for planlægningen og fordelingen af produktmængder. Men hvordan forholder de sig til socialvidenskabernes genstand?

Det er Cicourels fortjeneste at have gjort opmærksom på, at

de to systemers relationer - det, der skal undersøges, og målingssystemet - må være overensstemmende (Cicourel 1970, s.11ff).

Adorne følte sig polemisk ind i den positivistiske tænkemåde og erklærede, at de fakta, som positivisterne måler, på forhånd er blevet "renset for alle luftige begrebsmæssige tilføjelser" (Adorne et al 1969, s.48), og han føjede dømmende til, at de ikke får fat i det afgørende. Han udledte sin mistanke om, at de statistiske metoder reproducerer herredømme, udfra at de netop kun er i stand til at måle sådanne ligegyldige aspekter ved subjektet som størrelse osv. Når de måler meninger med de samme metoder, må disse meninger først være blevet reduceret til nogle så uorganiske fikseringer som meter osv og dermed netop være tingsliggjorte. Disse tingsliggørelser forestillede han sig som en samfundsmæssig handling, fuldendt af målemetoderne, muliggjort af produktionsforholdene, af deres tingsliggørende magt. For så vidt er positivismen "det negative samfunds begrebsløse fremtrædelse i samfundsvidenskaben" (ibid, s.17). I stedet for undersøgelsesgenstandens dignitet træder metodernes objektivitet.

Diskussionen mellem positivistisk og marxistisk samfundsteori, der fremstod som en strid mellem et teoriparti og et metodeparti og derfor var ubegribelig, kommer efter sine strejftog ind i socialvidenskabsfolkernes praksis og statistikernes metoder frem til følgende konstatering: metoderne må være adækvate i forhold til genstandene.

Dette udsagn lyder ikke blot banalt, men også tautologisk. Og alligevel åbner en beskæftigelse med dette postulat op for et bedre udsyn over de problemer, hvis løsning skal udarbejdes. Hvordan undersøger jeg, hvilke metoder der er "adækvate", når jeg endnu intet ved om den genstand, som jeg vil undersøge med disse metoder? Spørgsmålet synes overdrevet. Om genstanden ved jeg da i hvert fald, hvorfor jeg vil udforske den, hvilke spørgsmål jeg vil stille til den, hvilken omgang jeg altså vil have med den. Fx ved jeg i Morants eksempel om størrelsesfordelingen hos dinkaerne, hvilke variationer og kvantiteter en klædefabrik må regne med. Hvad der må være adækvat for en genstand, bestemmes altså ud fra, hvad jeg vil have med genstanden at gøre, er følgelig et spørgsmål

om praksis. Sætningen om metodernes adækvans i forhold til deres genstand synes nu helt at slå døre og porte op for forskerens subjektive vilkårlighed. Hvordan jeg går til værks med min genstand - hedder det nu anderledes formuleret - er bestemt ud fra, hvordan jeg vil gå til værks med den. Et æble, jeg gerne vil spise, vil jeg nok ikke begrave. Til mine egne forskellige formål anvender jeg tværtimod forskellige metoder, med hvilke jeg kan nå det mål, jeg har sat mig. Metodevalget bestemmes altså ud fra den praktiske omgang med tingene, og metoderne udvikles og forfines ved anvendelsen.

Lad os altså spørge, hvilken omgang socialvidenskabsfolkene vil have med deres forskningsgenstande, hvordan de vil gå til værks. Dette spørgsmål rummer det moralproblem, som ofte blev taget op i positivismestriden. Bestemmer forskeren ud fra sin egen samvittighed, om han vil gå "instrumentelt" eller "manipulativt" - eller hvordan ellers? - til værks med sine forskningsobjekter?

Lad os endnu engang vende os mod genstanden for den socialvidenskabelige forskning. Med den kortfattetthed, der er nødvendig her, kan vi sige: Socialvidenskabsmanden har med mennesker og af mennesker stiftede sammenhænge at gøre. Hans genstand er altså selv allerede praksis, endnu før den enkelte forsker nærmer sig den med en praktisk interesse. Det er hans interesse at begribe de eksisterende praksisstrukturer. I begribelsen er indeholdt fordringen om at kunne gribe praktisk ind. Socialvidenskabelig forskning søger altså erkendelse for at kunne gribe ind i menneskelig praksis. Lad os antage - og her stiller moralspørgsmålet sig da - at den søger at gribe ind med det mål at forbedre.

Vi så, at metodevalget var bestemt af det praktiske formål. Det syntes dermed alene at være op til den enkelte forskers for-godtbefindende. Men de sociale genstandes særegenhed samt fordringen om videnskabelighed er dog givet på forhånd for socialvidenskabsmanden. Dermed er forskerens subjektive vilkårlighed koblet fra den måde, han omgås sin genstand på. Som videnskabsmand begriber forskeren sin genstand, idet han samtidig undersøger, hvorledes den er blevet til, og hvordan den sammensætter sig. Denne dobbelte fremgangsmåde er strukturelt-genetisk. Forskeren går altså

ind på den udvikling, som hans forskningsgenstand selv gennemløber. I spørgsmålet om udviklingen af de samfundsmæssige mennesker og det menneskelige samfund - socialforskningens genstand - behøver han altså en teori om menneskelig udviklings bevægelsesmåde, hvis han vil nærme sig dens fremtrædelsesformer på en begribende måde.

Spørgsmålet om metodernes adækvans i forhold til deres genstand kan nu omformuleres: Kan de forskellige menneskelige praksis-felter begribes og afbildes i deres sammenhæng med nogle metoder, der udtrykkelig har grund i en bestemt praksis? Spørgsmålet synes forsimplet. Det besvarer sig selv. Det får det til at tage sig ud som om, det ikke er et spørgsmål. Og dog implicerer anvendelsen af statistiske metoder på sociale genstande netop denne mærkværdighed.

v

Det foreløbige resultat af vore hidtidige udredninger var den opfattelse, at metoderne på den ene side er afhængige af vort praktiske formål, på den anden side af selve objektets praksisform (når det drejer sig om socialvidenskabernes genstand). Nu tilspidses den mistanke, vi endnu ikke har fået bekræftet, vedrørende vort indledende spørgsmål: I ingen af tilfældene kan den historisk-materialistiske opfattelse af det menneskelige samfunds modsigelsesfulde udvikling være uden indflydelse på vore metoder til begribelse af de samfundsmæssige sagsforhold.

Modsigelsen må slå igennem i hver en fremtrædelse. Bevægelsen betyder, at intet vedbliver at være, hvad det er, at man altså også skal opfatte enhver fremtrædelse som det, den ikke længere og endnu ikke er, dvs i en bevægelse med en retning. Bevægelsens retning kan dermed bestemmes og må bestemmes ud fra den kamp, som de drivende kræfter må føre mod de begrænsende omstændigheder i historien. Herunder kommer udviklingen ikke entydigt for en dag i fremtrædelserne, men som krise, som kamp, endog som tilbageslag - kun tendensen er og bliver entydig. Tendensudsagn eller tendenslove har således en prognostisk værdi, skønt de ikke er pålidelige

mht tidspunktet for bestemte fænomeners indtræden, eller mht om de overhovedet indtræffer.

Således er fx udsagn om personlighedsudviklinger på grundlag af ændrede arbejdskrav udsagn om udviklingsmuligheder og deres betingelser. Men hvorvidt de med bevidsthed begavede mennesker begynder at handle bevidst, er et spørgsmål, der unddrager sig en ja-nej-logik. Ikke desto mindre er det også et empirisk spørgsmål.

Vor henvisning til modsigelsens bevægelsesform i det menneskelige samfunds udvikling viser ikke alene hen til kernen i den historisk-materialistiske teori. Vanskeligheden ved at erkende eller formulere netop denne bevægelse med matematisk-statistiske metoder bliver også straks åbenlys.

At de statistiske metoders modsigelsesfrihed har noget at gøre med, at man fornægter de reelle modsigelser i samfundet, hvis man benytter disse metoder til erkendelse, findes antydning i mange refleksioner over socialvidenskabernes metodologi.

Adorno kritiserer, at man bringer noget modstridende på samme begreb v hja klassifikation. Han udtaler: "Vor refleksion over den samfundsmæssige erkendelses placering inden for det, den erkender, presser os ud over denne simple modsigelsesfrihed" (Adorno et al 1969, s.28).

Det antagonistiske lader sig ikke kvantificere ud fra "de store tals lov" (ibid, s.91). Og endnu tydeligere: "... men erkendelsesidealet om den enstemmige, enklest mulige, matematisk elegante forklaring kommer til kort, hvor sagen selv - samfundet - ikke er enstemmigt, ikke er enkelt og heller ikke neutralt overgiver sig til den kategoriale formnings forgodtbefindende, men er anderledes end det, den diskursive logiks kategorisystem på forhånd forventer af sine objekter. Samfundet er modsigelsesfuldt og kan dog bestemmes; på en gang rationelt og irrationelt, et system og brydningsfyldt, blind natur og formidlet gennem bevidsthed. Det må sociologiens fremgangsmåde bøje sig for" (ibid, s.126).

Paul Neurath skriver i sin statistik-lærebog: "Teknisk set drejer det sig her (ved beregningen af afvigelser, F H) om studiet af variation - hvadenten det er de individuelle iagttagelsesværdiers indbyrdes variation eller det er variationen eller spredning

gen omkring et eller andet punkt (som fx gennemsnittet) eller omkring bestemte linier" (Neurath 1974, s.1). Hans fordring går altså på at udforske spredningen ved et fænomen, der antages at være af konstant beskaffenhed og ubevægeligt. Man forholder sig ikke til virkeligheden, men til værdier, til måletal. Herman Weyl skrev i sin "Philosophie der Mathematik", at ethvert videnskabsområde fører til sin egen logik; det er stadig et åbent spørgsmål, hvordan en symbolsk logik for historien mon må se ud (efter Cicourel 1970, s.55). Og endelig udtaler Cicourel: "Det kan være på sin plads at spørge, om der findes en større klasse af målingssystemer, der da ikke skulle have basis i logiske eller mængdeteoretiske operationer, men hvor disse sidste arter af deterministiske betingelser skulle udgøre en delmængde af en eller anden mere almen konception om målinger" (ibid, s.53).

Leiser (1978a,b) har viet to omfangsrige undersøgelser til spørgsmålet om, hvilken praksis de matematisk-statistiske metoder er adækvate for. Jeg må ved denne lejlighed begrænse mig til enkelte resultatprægede bemærkninger: Af den indsigt, at sociale processer principielt er modsigelsesfulde, følger det, at de empiriske metoder, der udtrykkeligt baserer sig på udelukkelsen af modsigelsesfuldheden, ikke uden videre kan anvendes til måling og slet ikke til erkendelse, da de må gå fejl af de væsentlige momenter ved de sociale sagsforhold, nemlig alle dem, der angår objektets egenbevægelse.

VI

Men hvad er den positive konsekvens af, at vi har erkendt, at samfund er modsigelsesfulde, for vor opfattelse af de relevante virkelighedsområder? De forfattere, vi hidtil har inddraget som vidner og deltagere i diskussionen, tier herom eller overtager de kendte traditionelle metoder.

Jeg vil afslutningsvis fremføre nogle foreløbige teser om empirisk metode og på baggrund heraf stille spørgsmålstegn ved den statistiske middelværditæknings brugbarhed. Jeg skal herunder

specielt forholde mig til det indledningsvist omtalte område om automatiseringens konsekvenser for de arbejdende.

Den teoretiske forforståelse af undersøgelsesgenstanden går ud på følgende: I den modsigelsesfulde samfundsmæssige udvikling, hvis hovedmoment er produktivkræfterne i deres kamp mod de produktionsforhold, der begrænser dem, og der omvendt selv driver dem fremad, må vi undersøge udviklingstendensen og endvidere dens fremtrædelsesformer, tilspidsninger af modsigelser, løsningsformer i skikkelse af fremskridt såvel som i skikkelse af midlertidig stagnation i konflikten og i de strategier, der avler modtryk, fremkaldt af bevægelsens tryk. På denne måde fremviser de overfladisk betragtet en fremtrædelsesform, karakteriseret ved ubevægelighed, ligesom de indledningsvist nævnte jernfilspåner i det dobbeltbestemte kraftfelt.

Adorno advarede især mod, at de formaliserede metoder på deres ensgørende manér ville overse de væsentlige elementer og former og fremstille en ligegyldig ensformighed. Hvad må altså være væsentligt ved undersøgelsesgenstanden "Automatiseringens konsekvenser for de arbejdende", og hvordan skal man begrunde, at det er væsentligt?

I de forskellige undersøgelser indenfor området finder vi et bredt spektrum af enkeltkendetegn, som de så i hvert enkelt tilfælde gør til grundlag for tendensudsagn. Det kan fx være arbejderens indstilling til teknisk forandring eller graden af deres information herom, deres indstilling til skifteholdsarbejde, deres forhold til de overordnede, bevidstheden helt alment, fremmedgørelsen og autonomien på arbejdspladsen, kvalifikationer og andelen af faglærte arbejdere, konflikter, antallet af øjenbevægelser ved billedskærmsarbejde, osv (Projekt Automation und Qualifikation 1980).

Hvordan undgår man at fæstne sig ved de uvæsentlige elementer i en sådan mangfoldighed?

For at man i en undersøgelse kan bestemme den modsigelsesfulde bevægelse må man udarbejde, i hvilke former denne bevægelse virkelig viser sig. Der må være nogle sammenhænge i de arbejdende menneskers historie, hvori både de begrænsende forhold kommer til ud-

tryk og de kinformer til den nye samfundsmæssige formation, der drager dem i tvivl. Vor historiske analyse viste, at blandt de mange synsvinkler, man kan betragte de arbejdende mennesker under, er der fem hovedformer, hvori den modsigelsesfulde bevægelse frem for alt foregår. Forenklet udtrykt: I *motivationens*, handleberedskabets område angiver arten og måden, der produceres på, i hvor høj grad produktets kvalitet kræver producenterens opmærksomhed, mens ejendomsforholdene bestemmer beredskabet til denne opmærksomhed. I *arbejdsdelingens* form findes kampfeltet mellem arbejdets fremskredne udviklingsgrad og begrænsningen og indsnævringen af de enkelte producenter. I *kooperationens* område, der udgør arbejdsdelingens spejlbillede, viser produktivkræfternes udviklingskim sig som noget, der går imod de isolerende forhold, så længe disse hviler på ejendomsretten til produktionsmidlerne. I den *tænkning*, som er et resultat af arbejdet hhv. behøves under arbejdet, kommer graden af indsigt i de naturlige og samfundsmæssige sammenhænge og omfanget af kontrol over livsbetingelserne til udtryk, i det mindste som en mulighed. Forholdenes forhindring af kontrollen, manifesteret i arbejdsdelingens art, viser den lænke, som præger udviklingen og bestemmer dens modsigelsesfuldhed. Måden hvorpå menneskeheden akkumulerede viden *tilegnes*, altså hvordan der læres, er i sit omfang bestemt af arbejdets art, af forholdenes form. Hvorvidt udviklingens modsigelsesfuldhed også i indlæringsområdet forløber i den samme rebelske form som i de øvrige fire områder, må være op til en endnu ikke udarbejdet indlæringssteori at afgøre - ligesom det i det hele taget viser sig, at det er en forudsætning for det empiriske arbejde, at man besidder en teori om udviklingen af de forskellige aspekter ved mennesket som motivation, kognition etc og af deres indbyrdes sammenhæng. Den eneste metode til at fastholde de væsentlige elementer i fremtrædelsens mangfoldighed - i vores tilfælde den menneskelige arbejdshandlings - er altså studiet af bygningslovene i den dobbelte betydning af noget, der bygger sig op, og af det opbyggede.

Men hvordan skal vi nærme os disse områder empirisk? Vi søger efter den enkle problemstilling, som overhovedet først ville gøre det muligt for os at opfatte virkeligheden på en måde, som er lo-

gisk modsigelsesfri og altså kan underkastes matematisk-statistiske metoder. Herunder retter vor empiriske opmærksomhed sig mod det, der udvikler sig, altså mod produktivkræfternes side - de genstandsmæssige såvel som de subjektive -, som konkret rebellerer mod produktionsforholdenes lækning af dem her og nu. På den måde anvendes en strukturelt-genetisk fremgangsmåde på det aktuelle øjeblik. I elementernes modstrid er historien selv indeholdt. Vor inddragelse af modsigelsens forgængelige side bliver en forudsætning for vor indsigt i det kommende. Dette indebærer følgende for vor analyse af automatiseringens konsekvenser i de 5 hovedbevægelsesformer: Vi må udarbejde, hvilke kendetegn der er det gamles bestemmende kendetegn, og som i deres konkrete skikkelse er frembragt af forholdene og de dertil hørende produktivkræfter. I det foreliggende tilfælde vil det, ganske vist forkortet og forenklet udtrykt, sige følgende: Arbejdet er i sin væsentlige skikkelse delt i ånds- og håndsarbejde. Dette forhold fremtræder igen udadtil som en arbejdsdeling mellem overordnede og underordnede. Arbejdsoperationerne er opsplittede, så de nødvendige tankeoperationer er begrænset til et minimum. Svarende hertil behøver der kun læres lidt for at kunne arbejde og endnu mindre under arbejdet. Allerede af disse grunde og desuden pga de arbejdendes lønarbejdsstatus (ikke-ejendomsret til produktionsmidlerne) kan deres arbejdsmotivation kun opretholdes ved lønnen. Samarbejde foregår under samtidig modstilling i kampen om arbejdspladser. Vort specificerede spørgsmål lyder derfor: Negerer de krav, som de nye produktionsmidler stiller til arbejdernes tænkning, følelse, vilje, samarbejde, udvikling, en eller flere af de bestemmelser, som er et resultat af den hidtidige måde at producere på, der hører til de kapitalistiske produktionsforhold?

Vi har nu forenklet vort spørgsmål til empiriske formål og kan oversætte det til et antal enkeltspørgsmål, fx om den grad af ansvar som lønarbejderen skal bære for nogle produktionsmidler, der ikke tilhører ham, eller om overskridelsen af den overleverede arbejdsdeling mellem overordnede og underordnede, mellem maskinbetjenere og konstruktører, osv.

Den modsigelse, der udelukkede brugen af de statistiske metoder, men som vi ikke kunne udelukke af vor problemformulering, har vi

nu trukket ud for at muliggøre den empiriske tilnærmelse, idet vi teoretisk har fastfrosset den side, der, omend den er forgængelig, selv er det fastfrysende i dette samfund. Først når man sætter det konstant, der selv opfordrer til stagnation, har man mulighed for også at erkende forandringen som forandring. De således logisk modsigelsesfrit formulerede empiriske spørgsmål gør det nu afgjort hypotetisk muligt at anvende de traditionelle statistiske metoder med deres kerneområde: afprøvningen af hyppigheder, deres fordelinger, afvigelser, spredninger, sandsynlighedsfejl etc. Men de muliggør rigtignok kun dette på den fikserede side, altså på det fastfrosne gamles side. Da det nye netop negerer dette gamle, må det i denne fremgangsmåde fremstå som en tilfældighed, en afvigelse, en fordrejning, en - alt afhængigt af den valgte metode - mere eller mindre elimineret ekstremværdi. Det nye må højst fremtræde som en størrelse, der hæver det samlede gennemsnit, ligesom en stigning i arbejdsgivernes indkomst i den statistiske afbildning vil hæve arbejdernes gennemsnitsindkomst.

Det nye optræder jo ikke straks som en massefremtrædelse, et gennemsnit. Det er ikke et resultat, der allerede har sat sig alment igennem, men selv en begyndelse. Ydermere går vi ud fra den antagelse, at bestemtheden i kraft af de bestående forhold hveden form, produktivkræfterne og produktionsforholdene tilsammen fremviser, er fuldstændig og absolut, når vi betragter den ud fra dens fastfrosne sides adækvans. Alt hvad der peger derimod er et fænomen, der kræver en forklaring. Om det er det nye, afgør historiciteten i de kategorier, hvor udfra det prøves.

Hvert enkelt nyt fænomen kan altså sige mere om processens væsen, end en undersøgelse af det nuværende gennemsnit. Ligesom et enkelt menneske, der erfarede at være ubestikkelig, siger mere om menneskets væsen kræfter end statistikken over de andres bestikkelighed.

Denne tilnærmelsesmåde muliggør at finde den almene udvikling frem blandt fremtrædelserne, at erkende forvarslerne som sådanne og fx ikke så at sige at betragte det som en vittighed, om en arbejder ved et kontrolpanel klæber sin hjelm til med overføringsbilleder, om han tegner sammenlignende kurver over forskel-

lige kørselsmåder eller endog i smug får fat i konstruktionsplanerne for at studere dem i sin fritid, fordi han ellers ikke kan forstå at klare anlægget.

Men dem empiriske forskers opgave er ikke udtømt i og med, at han finder det nye i de forskellige fremtrædelsesformer som et opbrud, en protest, en modsatrettet kraft. Det væsentlige bliver at udforske de betingelser, der har frembragt hhv. muliggjort den udvikling, der fremtræder. Det er dem, det gælder om at almenføre. Selve deres almenførelse er imidlertid en praktisk sag, ikke et teoretisk anliggende.

Således må man fx konstatere, at den mest udbredte måde at formidle og tilegne sig kvalifikationer til de nye maskiner og anlæg består i, at de senere automatiseringsarbejdere deltager i opbygningen af anlæggene. Man har imidlertid ikke formaliseret den erhvervede konstruktionsviden som et grundlag for, at de arbejdende kan gennemføre den abstrakte omgang med produktionsprocessen. Den kan derfor hverken formidles til næste arbejdersgeneration eller udgøre en del af faguddannelsen og vinder heller ikke indpas i løn-kriterierne. Her er der ligeså mange problemer som der er opgaver for socialvidenskabsmændene.

Det kunne se ud som om vi her plæderer for en empiri, der skulle begrænse sig til udelukkende at beskæftige sig med enkeltfænomener, og som på forhånd skulle være mistroisk overfor fremtrædelser af massivt omfang, sådan som man fx kan læse det i mange af Adornos kritiske formuleringer mod den empiriske forskning. Det kan der være noget rigtigt i, set i forhold til fremtrædelsesformerne. Den samlede tendens kan kun optræde som en almen tendens: På samme måde som - i vort eksempel - produktivkraftudviklingen skrider fremad, må også de subjektive produktivkræfters bevægelse skride fremad i de undersøgte bevægelsesformer. Denne proces forløber *en masse*.

Fremtrædelsesformerne for denne udvikling er ikke massive, for de er ikke ensartede. Ligeså vel som de länkende produktionsforhold sørger for ensartethed hos dem, de lægger i lænker, modsætter de sig på den anden side set udviklingen og forhindrer dermed ensartetheden i de fremtrædelser, der er under udvikling. Så længe produktionsforholdene bibeholdes, fremtræder udvikling som et be-

stemt "på trods heraf", som forskellige grader af og former for negation. Man vil naturligvis kunne finde ophobninger blandt mangfoldigheden af fremtrædelser. De peger på, hvor kraften er størst og/eller modstanden mindst. Dermed betegner de felter, hvor almenførelsen af betingelserne for udviklingen falder lettere - i vort tilfælde bl. a. de praktisk opnåelige mål for den aktuelle fagforeningskamp. Når sådanne fænomener optræder i ophobninger, forekommer det nærliggende af afbilde dem i en statistisk hyppighedsfordeling. Men rent faktisk ville et sådant forsøg fuldstændig gå fejl af fænomenernes udsagnskraft. - En opregning af antallet af berørte tilfælde har ydermere den ejendommelige effekt at udløse skuffelse blandt socialvidenskabsmændene. For selvom de gennemgående ikke anvender de statistiske metoder til at analysere sociale processer - som anført ovenfor -, sætter de matematisk-statistiske forventninger alligevel deres afgørende præg på deres udnyttelse og vurdering af deres undersøgelsesresultater. Herudover kan de regne med læsernes umiddelbare indforståelse med disse vurderinger, eftersom også dagligdagens jævne forstand er undergået samme formning. Således kan man læse i den nyeste undersøgelse fra "Sociologisk Forskningsinstitut" i Göttingen, "*Produktion und Qualifikation*", at der ikke kan være tale om, at vedligeholdelsesarbejde i stigende grad bliver væsentligt, og at konstruktiv strategisk viden derfor skulle høre til de krævede kvalifikationer. I et glasværk, de har undersøgt, udgjorde andelen af arbejdere beskæftiget med vedligeholdelsesarbejde kun 18-25% af alle erhvervsbeskæftigede (SOFI 1977, del II, s.508)⁴⁾. Da Marx skrev "*Kapitalen*", hvori han går ud fra, at arbejderklassen er den væsentlige historiske kraft, udgjorde andelen af beskæftigede inden for industrien (incl. kapitalister) i Englands og Wales' befolkning 8% (beregnet efter Marx 1968, Bd I, s.469f), kun en smule mere end tjenestefolkenes andel. Et år efter "*Det kommunistiske Manifest*"s affattelse androg andelen af arbejdere i Preussen endog kun mellem 2 og 3% (Becker 1960, s.212f).

Da socialforskningen altså har at gøre med en modsigelsesfuld bevægelse, er dens praksis ligeså lidt identisk med den, der ligger til grund for de statistiske metoder, som dens praktiske interesse

svarer til de statistiske metoders praksis. Men den skal rigtignok heller ikke misforstås som fanatisk tilhænger af rariteter. Den udarbejder det nye element i bevægelsen med sin logisk-historiske tilnærmelsesmåde. Den har brug for den empiriske forskning for ud fra eksistensen af den nye praksis at kunne bestemme tidspunktet for dens almene historiske mulighed. Den socialvidenskabelige forskning bidrager til at erkende, på hvilke punkter de praktiske indgreb, som kan bringe udviklingen fremad, kan sættes ind, ud fra sin analyse af betingelserne for de mest udviklede former for menneskelig praksis. Ud fra sin kvantificering af fænomenerne får den desuden kendskab til de veje, der kan gås. Ud fra sin kombination af opbruddets forskellige fremtrædelsesformer vinder den indsigt i dets fremskredenhed. Ud fra sin ligeledes empiriske iagttagelse af de yderligere fastholdelsesbestræbelser fra agenterne for de herskende forhold samt af deres nye bud på midlertidigt at fastfryse konflikten, kan de konkrete forhindringer fremhæves, der opbygges mod udviklingen. De er et bevis på de fastfrysende kræfters bevidsthed. Den empiriske påvisning af dem er nødvendig for videnskabeligt at kunne oparbejde muligheden for at drive bevægelsens udvikling ligeså bevidst fremad.

UDKAST

DANSK TIDSSKRIFT FOR

KRITISK SAMFUNDSDVIDENSKAB

INDHOLD:

TEORI OG EMPIRI

INDLEDNING v/Ole Dreier

s. 1

Erling Haug:

s. 8

DIALEKTISK TEORI OG EMPIRISK METODE

Erling Haug:

s. 27

UDNYTTelsen AF DATA

Elsie-Marie Mathiasen:

s. 41

PROBLEMFAMILIEN

-afklaring og udvikling af problemfamiliebestemmelsen

Karsten Wagener:

s. 98

ØKOLOGISK PSYKOLOGI

- en præsentation og diskussion af Roger G. Barkens teori

Nr. 1 1981 9. årg.